

EVLIYA ÇELEBİ'YE GÖRE 17. YÜZYIL OSMANLI TOPLUMUNDA KADI ALGISI

Perception of Kadi in the Ottoman Society of the 17th Century from Evliya Çelebi's Perspective

Dr. İbrahim Hakan DÖNMEZ*

ÖZ

Tarih kitaplarında Osmanlı hukuk sistemi içerisinde kadılığa ilişkin pek çok bilgi mevcuttur. Ancak gündelik yaşam içerisinde halkın kadılarına ilişkin bakışımın da ortaya konması, kadılığın adalet sistemi içerisindeki yerini anlama konusunda yararlı olacaktır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi tarihsel vesika olmaktan öte kültürel değerlerin taşıyıcı bir unsuru olarak değerlendirildiği için bu çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Hukuka ilişkin toplumsal kültürün ortaya konması, akademik alanda çalışanların olaylara daha geniş perspektiften bakabilmesine olanak sağlayacaktır. Bu amaç doğrultusunda 17. yüzyıla ait bir popüler anlatı olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde hukuka ilişkin tasavvurların nasıl söze bürüldüğü incelenmiştir. Bir Osmanlı seyyahı olarak Evliya Çelebi'nin Osmanlı hâkim dünya görüşü ile hukuki işleyişi ele alışı, kadınlara bakarken öne çıkardığı unsurlar, kadıların görev yaptıkları mekânlar hakkındaki gözlemleri ayrıntılı olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Halk arasında sözlü kültür içerisinde varlığını sürdüren mahkeme konulu anlatıların Seyahatname'ye yansıyanları 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda halkın zihnindeki adalet ve kadı algısının tortularını görebilmek açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Evliya Çelebi, Osmanlı İmparatorluğu, Hukuk, Mahkeme, Kadı

ABSTRACT

History books present huge amount of information on the role of kadies in the Ottoman law system. However, for a better understanding of the role played by the kadies in the justice system, it will be more beneficial to display the public opinion about kadies in the scope of their daily life. Book of Travels, written by Evliya Çelebi, was chosen as the study subject since it is thought to go beyond being a historical document and to transfer cultural values to future generations. Revealing of the law-related social culture will enable academicians to develop a wider perspective in this scope. In line with this aim, this study examined the law-related concepts explained in the Book of Travels, a popular narration of the 17th century. This study examined in detail how Evliya Çelebi, an Ottoman elite, addressed the law order from his perspective of "an Ottoman-dominant world"; the elements he highlighted when discussing kadies; and his observations about the places kadies worked. Court-related narrations spread among people via oral culture and reflected to the Book of Travels were examined in this study in order to understand the justice and kadi perceptions of the 17th century Ottoman people.

Key Words

Evliya Çelebi, Ottoman Empire, Law, Courts, Kadi

GİRİŞ

Bu çalışma, önceki metinler yoluyla tarihsel bağlamı içinde hukuki konulara yaklaşımı belirleyen kültürel mirasın köklerine inerek, Türkiye'deki hukuk kültürüne ilişkin akademik tartışmalara katkı yapabilmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla ele alın-

maya en uygun kaynaklardan birisi, Osmanlı'nın hâkim zihniyetini, işlediği her konuda açıkça hissettiren ve bir 17. yüzyıl Osmanlı panoraması çizen Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir. 17. yüzyılda yaşayan Evliya Çelebi'nin, aktarımlarında popüler anlatma alanı içinde yer alan anlatılara yer vermesi,

* Gazi Üniv. İletişim Fk. Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bl. Arş. Gör. hkndnmez@yahoo.com

anlatı geleneklerinin içinde adil olana yönelik duygu ve düşüncelerin hangi biçimlerde yaygınlaştığına da işaret etmektedir. Bu nedenle yazıldığı dönemin anlatılarında öbeklenen hukuka ilişkin tasavvurların nasıl söze bürüdüğü Evliya Çelebi Seyahatnamesi üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bir Osmanlı seyyahı olarak Evliya Çelebi'nin Osmanlı'ya hâkim dünya görüşü ile hukuki işleyişi ele alışı, kadınlara bakarken öne çıkardığı unsurlar, kadınların görev yaptıkları mekânlara ilişkin gözlemleri de ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. Bunların yanında halk arasında sözlü kültür içerisinde varlığını sürdüren kadınlara ilişkin anlatıların Seyahatname'ye yansıyanları 17. yüzyıl Osmanlı toplumunda halkın zihnindeki adalet ve kadı algısının tortularını görebilmek açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle Seyahatname'de mizah geleneği içerisinde kadınların güldürü unsuru olarak ele alınışında nelerin öne çıktığı, mitsel anlatılarda kadınların nasıl bir rol içerisinde tasvir edildikleri ayrı ayrı incelenmiştir.

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sine yönelik önceki pek çok çalışma genellikle, ona mimari, tarihi, coğrafi, idari bir vesika olarak yaklaşmıştır (Faruqhi, 2004: 77). Oysa Evliya Çelebi'nin Seyahatname'yle yarattığı dünyayı genel bir Osmanlı mantalitesinin tezahürü olarak nitelleyen ve kitabın adında bunu kullanan Dankoff'dan (2004) çok daha önce Seyahatname'yi ilk keşfedenlerden Von Hammer, Evliya Çelebi'nin, döneminin gündelik yaşamının ruhunu ele geçirmeye yönelik bir üslup geliştirdiğini belirtmiştir. Zuhuri Danışman'ın kendi Türkçeleştirdiği Evliya Çelebi

Seyahatnamesi'nin 10. cildine yazdığı önsözde Von Hammer'e atfederek söyledikleri çarpıcıdır:

“Evliya görerek yazdıklarında bir fotoğraf doğruluğu ile her şeyi büyük bir dikkat ve itina ile olduğu gibi belirtmiştir. Evliya'yı bize mübalağacı olarak tanıtan, işittiği hikâye, masal ve efsaneleri, halk arasında söylenen inanılmayacak ve olmayacak rivayetleri hiçbir mütaala eklemeyen aynen nakletmesidir. Onun bu hususiyeti ile yaşadığı asır dünyasında insanların nelere inandıklarını öğrenmiş oluyoruz” (akt. Danışman, 1970: 7).

Ahmet Hamdi Tanpınar da kendi devrinde dahi tanınmamış olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin aslında yaşadığı zamanın en güzel ifadesi olduğunu yazar. Tanpınar'a göre Evliya Çelebi'ye bizim anladığımız manada büyük bir muharrir diyemesek de; onun için güzel konuşan, gördüklerini anlatan adam demek en uygun ifadedir. Okuyucuya bir şeylerden bahsetmek, gördüğü, işittiği veya düşündüğü bir şeyi anlatmak ve hepsinden daha zoru içinde yaşadığı topluluğa ait zihniyeti vermekte Evliya Çelebi emsalsizdir (Tanpınar, 1995: 161).

İMPARATORLUK OTORİTESİNİN BEDENİ: KADI

Bu çalışma esnasında tespit edebildiğimiz kadarıyla Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, mekân bildirme, tanımlama amacıyla “mahkeme” ya da “Mahkeme-i Şer-i Rasül'ü mübin” şeklindeki ifade, elliden fazla yerde geçmektedir. Evliya Çelebi, “Kadı” ifadesini genellikle bir belde-nin idari yapısını tanımlamak için mahkemeden daha fazla kullanmıştır. Seyahatname'de yüzün üzerinde “kadı” ifadesi yer almıştır. “Kadı” ve

“mahkeme” ifadeleri bir olay, rivayet ya da hikâye anlatımında ise yirmi civarında kullanılmıştır. Yine “kadı” ve “mahkeme” önemine binaen yapı ve yer isimlendirmelerinde de kullanılmaktadır. “Mahkeme Mahallesi”, “Mahkeme Hamamı”, “Mahkeme Camii” gibi ifadeler yaklaşık otuz defa geçerken, “Kadı Çeşmesi”, “Kadı Suyu”, “Kadı Mahallesi”, “Kadı Camii”, “Kadı Medresesi”, “Kadı Yayılası”, “Kadı Köyü” vb. ifadeler yaklaşık yetmiş kez geçmektedir. Ayrıca kadı ifadesinin “Kadı zade Efendi” gibi kişi isimlerinde de sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir.

Seyahatname'nin yazıldığı 17. yüzyıl, Osmanlı toplumunun geleneksel üretim tarzını sürdürdüğü, geleneksel değerlerin hâkim olduğu, toplumdaki kişilerin rollerinin gelenek ve din tarafından belirlendiği bir dönemdir. İmparatorluğun klasik döneminde mahkemeler de İslam hukuku merkezlidir. 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı idari yapısı, Evliya Çelebi'nin yaşadığı döneme kadar merkezi bir kamu otoritesini oluşturmuştur (Balta, 2006: 39-48, Emecen, 1998: 73-81). Bu monarşik yapı gereği yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları devlet başkanının (padişah, sultan, halife, hükümdar vs.) elindedir. Devlet başkanının tayin ettiği kadı adı verilen hâkimler yargı fonksiyonunu yerine getirmektedir. Kadı ve mahkeme şekli açıdan bağımsız çalışan bir kurum niteliğindedir. Kadı doğrudan merkezle muhatap, mahallî otoriteden bağımsız, mülki ve mali meselelerden aynı derecede sorumlu mahallî temsilci hüviyetindedir (Emecen, 1998: 76). Kadıyulkuddatlık adlı makam bugünkü Adalet Bakanlığı, Temyiz Mahkemesi ve Yüksek As-

keri Mahkeme gibi görevlere karşılık gelen ve kadıları tayin eden, halifenin yargı yetkisini onun adına kullanan bir makam olmuştur. (Ekinci, 2004: 13-24). Kadıların sayısız idari görevi bulunmaktadır. Yargı bölgelerinden imparatorluk donanmasında hizmet vermek üzere kürekçi toplayan, bölgelerinden geçtiğinde orduyu besleyen ya da günlük fiyat ayarlarını yapıp bunları kontrol eden kadı bulunduğu yerdeki en önemli saltanat yetkilisiydi (Imber, 2004: 11). Yine kadının önemli işlevlerinden birisi de askerî ve mali görevliler ile yerel halk arasında arabuluculuk yapmak, borç ve ödemelerin kaydedilmesi idi (Singer, 1994: 4).

Küçük yerleşim birimleri kaza adıyla anılmaktadır. Osmanlı imparatorluğu kaza adını taşıyan bu yargı çevrelerine ayrılmış ve buralara medreselerin yüksek sınıfından mezun olan kadılar belirli süreler için tayin edilmiştir. Bir kazanın ya da kalenin hâkimlerinin en üstünde molla bulunur. Diğer kadılar, imamlar, hatipler ve şeyhler bu en üst düzeydeki kadının idaresindedir (Balta, 2006: 102). Evliya Çelebi de buna ilişkin bilgiler verir. Belgrad Kalesi'nin ahalisini zapt edenlerin başındaki molladan bahseder. Evliya Çelebi sıkça gezmiş olduğu yerleşim birimlerini sayarken kendi adaletini gerçekleştirebilir bir kasaba olduğunu belirtmek için “şerif kaza” sözcüklerini kullanmaktadır. Örneğin Kırkkilise kasabasını anlatırken: “... Ve üç yüz payesiyle yüz elli akçe şerif kazadır. Ber-vechi adalet kadıya senevi üç kise olur...” (Evliya Çelebi, 2001: 46) ifadesini kullanmaktadır. Pek çok kasabayı anlatırken buna benzer ifadeler kullanmaktadır.

Evliya Çelebi gittiği bir beldeyi

anlatırken önce oranın tarihine ilişkin anlatılan hikâyelere (isminin nereden geldiği, kahramanlıkları, tarihî önemi vb.) yer verir, sonra o günkü durumunu iki açıdan anlatır. Bunlardan birisi idari yapı diğeri ise mimari yapıdır. İdari bilgiler o beldenin büyüklüğünü ve önemini de ortaya koymaktadır. Bu bilgiler arasında özellikle hukuki alana ait istatistikler, kasabanın büyüklüğünü de resmeder. Örneğin Sarı Şaban kasabasını anlatırken şehir hâkimlerine ilişkin ayrı bir paragraf açmış ve burada hangi yöneticilerin olduğunu sıralamıştır:

“Şehir hâkimleri bunlardır: evvela Şeyhülislamı ve nakib-ül Eşrafi ve yüzelli akçe payesiyle kadısı ve (...) adet nahiyeye kurası var. Eyalet sancağı cümle yedi kazadır. Bu kazalardan beğine senevî tokuz bin gurus ber vech-i adalet hâsıl olur. Kadıya iki bin gurus hâsıl olur” (Evliya Çelebi, 2003 b: 5).

Şeyhülislamı, nakibüleşrafi, ayan ve eşrafını saydıktan sonra kadıyı “yüzelli akçe payesiyle kadısı” şeklinde bir tarifile anmaktadır. Kasabanın büyüklüğü paşaya düşen has miktarı, zemet ve tımar sayısının yanında, kazalardan beye ve kadıya her sene kaç kuruş hâsıl olduğu ile ortaya konmuş olmaktadır. Evliya Çelebi bu konuda okuyucunun daha net bir fikir edinmesini sağlamak için gelirleri ayrıntılı bir şekilde vermeyi uygun bulmuştur. Örneğin Tırhala şehrini anlatırken şu bilgiler sıralanmaktadır:

“Paşasının hası 450.885 akçedir. Zeameti otuz yedi, tımarı beşyüz yirmi ikidir Ve şeyhülislamı ve nakibüleşrafi ve üçyüz akçe payesiyle tahtabaşı nam şerif kazadır kim bervech-i adalet kadıya beher sene on kise mahsul hâsıl olur...” (Evliya Çelebi, 2003 b: 91).

Van eyaletinde ayrı bir beylik olan Zeriki Hâkimliğini tanıtırken, kaç beyinin bulunduğu, bu beyin savaş sırasında kaç asker topladığı, bilginlerinin sayısının ne kadar olduğunu belirttikten sonra kaç akçalık kadısı olduğuna ilişkin bilgiye de yer vermektedir:

“...Hin-i Gazada erbab-ı timarı altı yüz asker olur. Çeribaşı ve alay-beğisi ve yüzelli akçe kadısı vardır, amma müfti ve nakib ve sair hâkimleri yoktur, amma uleması çoktur”. ya da aşağıdaki gibi köylerden kadılara adalet görevi nedeniyle kaç kese düştüğü belirtilir; “Bu kuralardan kadılara senevî ber-vech-i adalet yedi kise hâsıl olur” (Evliya Çelebi, 2001: 113).

Molla her an şehirde bulunmaz. O İstanbul’da iken yerine görev yapan naib bulunmaktadır (Evliya Çelebi, 2001: 195). Ayrıca her kasabanın kendine ait bir kadısı yoktur. Daha büyük bir yerleşim yerindeki kadının naibliği ile yürütülebilmektedir. Örneğin Evliya Çelebi’nin Rumeli’yi gezerken uğradığı Dobniçe bir voyvodalıktır ama Kosdoniçe kadısının niyabetiyle adalet işleri yürütülmektedir bilgisini vermektedir (Evliya Çelebi, 2001: 270).

Evliya Çelebi, “Hıyn-ı fetihde İslambol’a hâkim nasb olunanları beyan ider” (Evliya Çelebi, 1994: 47-48) başlığını taşıyan “On Dördüncü Fasıl”da İstanbul’un fethinde hâkim olarak tayin olunanları etraflı bir şekilde anlatmıştır. Evliya Çelebi’ye göre, fetihden sonra İstanbul öylesine gelişmiştir ki, bir insan denizi olmuştur adeta, dünyanın yedi bucağından sayısız insanın toplandığı kentin adalet ihtiyacını karşılamak için hâkimler tayin edilmiştir. Ancak tayin edilen hâkimlerin hepsinin selahiyetleri farklıdır. Örneğin ikinci hâkim

Sekban'a falaka ve değnek verilmiş ancak cellât verilmemiştir. İstanbul mollası olan üçüncü hâkime falaka, değnek ve borçlunun hapsedilmesi fermanı verilmiştir. Yedinci hâkim ayak naibidir ve şeriat tarafından sanat sahiplerini narh ve terazi için azarlama ve dövmeye yetkilidir. Şeriatın izniyle öldürme yetkisine sahip hâkimler de vardır. İnzibat amiri dokuzuncu hâkim ve subaşı onuncu hâkim falaka değneklerinden yoksunlarsa da kırbaç ve kamçı sahibidirler, üstelik her ikisi de suçlu sanıkları yakalayıp bağlamaya ve mahkeme naibi ile bazı evleri basmaya ve şeriat müsaadesi ile siyaset etmeye (öldürmeye) yetkilidirler. Burada Evliya Çelebi duruma uygun geldiğini düşünerek bir mısra koymuştur: "Hük-m-i sultan olmasa hata gelmez celladdan". Sultanın emri olmaksızın cellât hatalı iş yapmaz anlamına gelen bu mısra sorumluluğu en üst merci olan sultana göndermektedir. Anlaşıyor ki azarlama, kırbaçlama gibi cezalar tayin edilen hâkimlerin takdirinde olan cezalardır. Ancak öldürmek gibi ağır kararları kendileri alsalar da onaylanmaksızın uygulayamamaktadırlar.

Karadeniz Boğazı'ndaki kasabalarda bulunduğunu söylediği 33 hâkimden 22 tanesinin görev, yetki ve sorumluluklarına yer verdiği bu bölümde dönemin yargı sistemine ilişkin başka bilgiler de mevcuttur. Örneğin on üçüncü hâkim çorbacılarıdır. On iki yeniçeri ve çorbacıları her gece beşer, altışar yüz adamlarıyla sabaha kadar devriye gezmekte ve suçlu gördüklerini tutarak bağlayıp yeniçeri kapısına göndererek hakkından gelmektedirler. Çelebi nasıl hakkından geldiği ile ilgili bilgiye yer vermese de yukarıda da

bahsedildiği üzere azarlama, kırbaç ve falaka gibi işlemlerden geçirildikleri anlaşılmaktadır. Burada bir yargılama söz konusu değildir ve tamamen eline yetki verilen görevlinin o anki kanaati ile ceza takdir edilmektedir.

İstanbul dört eyalet kadılığından (mevleviyet) oluşmaktadır. Bu dört eyalet kadılığında toplam kırk mahkeme bulunmaktadır. Erbain denilen bu kadılardan her biri kendi eyaletinin bütün hukuki ve kazai işlerine bilfiil bakmaktadırlar, bizzat şeriat tarafından tayin edilmişlerdir. Aynı zamanda hapis ve diğer cezaları da verebilmektedirler. Evliya Çelebi Osmanlı yargı hiyerarşisinde en üstte yer alan Anadolu ve Rumeli kazaskerlerini de bu hâkimlerle birlikte anmaktadır. Bu iki kazasker, Anadolu ve Rumeli vilayetlerinde bulunan diğer kadılarına hükmederler. Padişaha doğrudan maruzat bildirme yetkisine sahip Yedikule dizdarı (muhafızı) on sekizinci hâkim ve İstanbul içinde bir bina yapılırken kendisinden izin alınması gereken mimarbaşı on dokuzuncu hâkimdir. Denize hükmeden Kaptan Paşa, Kasımpaşa'daki suçluları cezalandırıp hatta öldürme yetkisi bulunan Tersane ket-hüdası da diğer iki hâkimdir.

Yirmi ikinci hâkim Okmeydanı'nda kol gezen Talimhane-ci-başı ve korucuları kapsamaktadır. Bunlar herhangi bir sanık ya da hırsız yakaladıklarında aşçıbaşıya götürüp suçuna göre onu uslandırmaktadırlar ya da yay ipleriyle bir ağaca asarak bu suçluyu ok yağmuruna tutmaktadırlar. Bunu yapmak için Fatih'ten ve diğer padişahlardan tekrar tekrar verilmiş padişah emirleri vardır. Hele ki yakalanan suçlu asker ise ona hiç söz hakkı bile tanımaksızın bir ağaca

asmaktadırlar. Bu ayrıntılı bilgileri İstanbul'da yargının nasıl işlediğine ilişkin genel bir bilgi ile tamamlamaktadır.

Evliya Çelebi, gezdiği şehirlere ilişkin edindiği ve Seyahatname'sinde yer verdiği bilgileri, kendi gözlemlerinden, ahaliden duyduklarından edindiği gibi resmî yetkililerden de edinir. Mahkemedeki kadı da bilgi aldığı kişilerdendir.

"Ve bu üç adet hisarda cümle on adet mahalle-i müslimindir. Taşra varoşda beş mahallesi keferelerdir. Ve 'cümle iki bin elli adet kiremitli tahta örtülü hanelerdir' deyü mahkemede kadı efendi sicillattan çıkarıp haber verdi" (Evliya Çelebi, 2002: 308).

Mahkemeler yerleşim birimlerinin nüfusuna ilişkin bilgilerin, tutulduğu yerdir aynı zamanda. Mahkeme binaları bir nevi padişahı temsilen kadının sorumluluğundaki hükümet binalarıdır. Görüldüğü üzere Zigetvar Kalesi'nin kaç mahallesi var, bunlardan kaç kefer (Müslüman olmayan) şehir toplam kaç hane gibi bilgileri kadı sorumluluğundaki sicillattan (kayıt defterlerinden) elde eder.

Evliya Çelebi'nin kadıların gelirlerine ilişkin verdiği bilgiler, tarih kitaplarında kaydedilen bilgilere paraleldir. Kadılar vakıf ya da mahkeme gelirleriyle geçinmekteydiler. Yanlarındaki görevlilerin (naib, kâtip, muhızır, mübaşir vs.) ücretlerini kendileri öderdi. Mahkeme ve kadılar aynı zamanda şehir ve kasabaların belediye işlerine, noterlere ait bazı tasdik ve kayıt işlerine, ahlaki konularda denetim işlerine, hükümetin mahalli herhangi bir iş hakkında gönderdiği fermanların uygulaması gibi işlere baktılar (Şafak, 1999: 418-425).

Kadılar yevmiyelerinin haricinde kurulan her mahkemede taraflardan ve devlete toplanan vergilerden "kâtibiyye", "muhızıriyye", "harc-ı mahkeme", "harc-ı bâb", "hüddâmiye", "çukadara hizmet" adı altında ücretler tahsis etmişlerdir. Bu toplanan paralar mahkemede vazife yapan kâtip, muhızır, çukadar, hademe gibi görevlilere maaş olarak verilmektedir.

"Kadıların adalet üzere has gelirlerinden başka cürüm, cinayet, bedava vb. nedenlerle elde ettikleri de vardır" (Evliya Çelebi, 2001: 203).

Kadıların gelirleri arasında savaşlardan elde edilen ganimetten alınan payı da katmak gerekmektedir.

"Andan gaza malından kaimmakam-ı vilayete kanun üzere üç kise gurus liman hakkı verdiler. Ve dizdara ve kadiya ve sair kal'a ağalarına el-hâsıl cümle a'yana mürettible-rine göre hedayalar verdiler..." (Evliya Çelebi, 2003 b: 147).

Yukarıda sayılan resmî masrafların haricinde, bazı kadılar mahkemeye gelen davacı ve davalılardan "hüccet-i şer'iyye", "mürâsale akçesi", (yüksek miktarda) mahkeme harcı adı altında fazladan ve haksız yere paralar talep etmektedir. Evliya Çelebi'nin tebaanın dedikoduları veya reayanın isyanları sırasında dile getirdiği "kadı zulmü"nü bir parçası da bu uygulamaları olsa gerektir. Zira zaman zaman, kadı ve diğer yetkililerin reayaya angarya ya da yasa dışı salgınlar uyguladığı, fazla harç aldıkları, Sultanların da "adaletname" şeklinde buyruklar çıkararak bunları düzeltmek zorunda kaldığı bilinmektedir (İnalçık, 2005: 81, Faroqhi, 2006:149).

HALKIN KADILARA BAKIŞINI BELİRLEYEN UNSURLAR

Evliya Çelebi'nin adaletin işleyişine ve adaleti işletenlere ilişkin bakışı da, diğer hususlarda olduğu gibi Osmanlı'nın egemen ideolojisine paraleldir. Adalet mekanizmasına güveni tam olan Evliya Çelebi, kendisi aleyhine çıkan kararlarda bile kadılara ve diğer yargı görevlilerine ilişkin eleştiride bulunmaz. Ancak dolaylı olarak, başkaları tarafından bazı problemlerin sorumlusu olarak suçlanan kadılara ilişkin bilgileri, bu suçlamalara katılıp katılmadığını belirtmeksizin aktarır. Evliya Çelebi'nin kadılara yönelik övgüsü de verdikleri hükümlere ilişkin değildir. Verilen kararlara ilişkin açık bir eleştirisi görülmemektedir. Ancak kadınların diğer görevleri ve özellikleri övgü ya da yergi konusudur. Örneğin fazla vergi toplanmasına göz yumması, vazifesini aksatması, hükümlerine yönelik dolaylı bir eleştiri olarak alınabilir. Ama uygulamada adalet dağıtma yetkisi bulunan bir görevlinin kararını doğrudan eleştirmemiştir. Hatta çok sevdiği velinimet Melek Ahmet Paşa'nın Bosna Eyaletinden azledilmesi kararına üzülse de bu konuda herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Yine, sert bir insan olan Melek Ahmet Paşa'nın orduyla seferde iken görevi ihmal eden gözcülere gereğinden daha ağır ceza vermesinin yanlış olduğunu, doğurduğu sonuçları anlatarak belirtse de asla kendi görüşü olarak bir eleştiride bulunmaz. Çoğu seyahatini resmî görevlerle, resmî otoritenin bir temsilcisi olarak yapmış olmasından dolayı böyle bir eleştiriye yönelmemiş olduğu, yanında bulunduğu Melek Ahmet Paşa'yı (ki her fırsatta onu över) kırmaktan çekindiği düşünülebilir. Zira bulunduğu beldelerin insanları hakkında çok net, katı yargılarda bu-

lunmaktan, övgü ve yergilerini dile getirmekten hiç çekinmemiştir. (Evliya Çelebi, 1970: 287).

Evliya Çelebi Belgrat Kalesi'nde, hem molla hem de şeyhülislam olan Abdürrahim Efendi'den övgüyle söz etmektedir. Övgü nedeni diğer kadı ve naiblerde olduğu gibi vazifesini icra biçimi değil taşıdığı vasıflardır. Abdurrahman Efendi cülus sahibi, büyük bir âlim, kitap yazan bir kimsedir.

“Hususana sahib-i cülus Abdurrahman Efendi hem molla ve hem şeyhülislam idi, zira cihan-ara bir ulemayı mütebahhirin ve musannifinden kimse idi” (Evliya Çelebi, 2001: 195).

Bu özellik ve unvanlar halk nezdinde daha büyük bir saygınlık uyardığı için mollanın görevini yerine getirme konusunda da rahatlık sağlayacaktır. Edirne'den Yanık gazasına giderken bir grup eşkıya ile büyük bir çatışmaya girilmiş ve kendi ifadesiyle Evliya Çelebi'nin de büyük kahramanlıklarıyla haydutlar bozguna uğratılmıştır. Lofça Kalesine geldiklerinde olup bitenleri hemen mahkemeye giderek anlatırlar. Ancak yaptıkları kahramanlıkların haberi çoktan ulaşmış olduğundan kadı onları, güzel cenklerinden dolayı taltif eder. O kumarbaz bölgesini dinsizlerin elinden kurtardıkları için kutlar. Evliya Çelebi de kadıya dualarda bulunur ve onu bilgili, olgun ve çelebi birisi olarak okuyucuya takdim eder. Çünkü onları tam kendi istediği biçimde anında güzel bir dil ile kayda geçirir ve vilayet ayanına “gazaya gidenlere riayet lazımdır” diyerek onları misafir etmelerini buyurur (Çelebi, 1970: 261-264).

Görüldüğü üzere, Evliya Çelebi'nin adalet dağıtıcılarıyla ilgili dikkatini çeken ve övgüsünü kazanan

özellikler, verdiği hükümleri kayda geçirmediği becerisi ya da hükmünü güzel ifadelerle, özlü sözlerle vermesi, güzel konuşması, kitap yazmış ilim sahibi birisi olması, yardımseverlik ya da kendine özgü farklı yeteneklerinin olması gibi özelliklerdir. Örneğin Lofça Kadısı kendine yönelik verdiği bir hükmü güzel bir lisan ile kayda geçirdiği için övgüsünü alırken, Kefe şehrindeki Mahkeme-i Şer-i Mübin'de naib olan İbrahim Efendi ihtiyacı olan insanlara “nimet-i ihsan ve in'âmı mebzul” olduğu için övülür. Hatta İbrahim Efendi'nin asıl takdire şayan özelliği kimya ilmine sahip olmasıdır ki bu, Evliya Çelebi'nin büyük hayranlığını uyandırmıştır. Yani kadı adına adalet dağıtma yetkisine sahip bir naib, bu vazifesiyle değil onu diğerlerinden ayıran ilginç özellikleri ile ele alınmıştır:

“Ve ilm-i kafa kâmil ve sahib-i ayar Naib İbrahim Efendi, Mahkeme-i Şer-i Rasül-i mübinde bir naibdir, amma cemi-i hanlara ve kalga ve nureddin ve gayri sultanlara ve cem-i vüzera ve vükelalar ve fukara ve zu'afalara nimet-i ihsan-u inamı mebzul bir âdemdir.

Bu hakir bu ana dek kırk bir yıldır kim cihanban olup âlem-ü geştü gûzar edüp kimyaya malik sahib-i ayar görmemiş idim, amma niçe bin mukallidler ile görüşmüşdüm. Bu ilmin aslı ve faslı yokturdeyü ilmi kafe münkir idim, amma elhamdülillah bu Kefe şehrinde Naib İbrahim Efendi'de görüp ilmel yakın ve hakkal yakın ve aynel yakın vasıl edüp hakire dahi bir sebûke altın ihsan etdi kim elimde balmumu gibi ovalardım.” (Evliya Çelebi, 2003 a: 259).

Evliya Çelebi kadıların doğrudan

eleştirmez, başkalarının ifadesini aktarır. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla zulüm uygulayan kadılar da vardır. Bu da pek çok soruna yol açmaktadır. Örneğin Girit seyahati sırasında, Mudunuç Kalesine geldiklerinde Venedik Kapudanı Corci şehri basıp yağma etmiş ve bir sürü esir almıştır. Evliya Çelebi ve adamları arkadan gelen gazilerle bir olup mal ve esirlerin çoğunu kurtarırlar. Bu yağmanın nedenini sorduklarında orada yaşayan reaya adaletin işleyişindeki bozukluğu neden gösterir:

“Kadı-i zalim re'aya ve beraaya ol mertebe zulm-i sarîh ve taaddi etmiş kim kadının zulmünden re'ayalar kayıklara binüp deryaya şınaverlik eden Corci Kapudan'a Venedik'in İstendil adasında varup bulur. Kapudan'a tazallum edüp, Bizden bu kadar mal aldı, Kapudan Hazreti İsa hakkıyçün olsun bizim hakkımızı hak eyle deyü yine re'ayalar Corci Kapudan'a vesile olup beren ve bahren gelüp böyle bir nazenin şehir bir kadı-i zalim sebebiyle küffar harabu yebab edüp bu kadar esir mal-ı ganam alır” (Evliya Çelebi, 2003 b: 102).

Kadı oradaki reaya zulmettiği için Venedik kapudanından yardım isterler. Ancak Corci kaptan ileri giderek karadan ve denizden saldırmış ve şehri yağmaya girişmiştir. Evliya Çelebi, kadının haksız yere halkın mallarını aldığını onların ağzından dile getirmiştir.

Evliya Çelebi adalet mekanizmasının insanlar tarafından işletilemediği durumlarda ilahi adaletin devreye girdiğine inanmaktadır. Mudunuç şehrinde yaşananlara ilişkin anlattığı diğer bir hikâyeyi bizzat yaşadığını iddia ederek “Bir Temaşa-yı Garibe”

başlığı ile aktarır. Düşmandan kurtarıldıkları Mudunuçlular aslında pek tekin değillerdir. Şeyh Velîyullah adında bir zatın tekkesi vardır Mudunuç'ta. Zamanında Mudunuçluların pek çoğunun Müslüman olmalarını sağlayan kerametler gösteren bu zatın tekkesinde yemekler ikram edilmektedir. Yukarıda anlatılan yağmadan kurtarılan Mudunuçlulardan bir kısmı bu kez yağmada kurtarılarak tekkeye konan malların aslında kendilerine ait olduğunu iddia ederler. Ezdin'den kendi iddialarını kabul edecek bir kadı getirirler. Kadı belki de ikna olacaktır; ancak tam bu sırada bir Modunuçlu elindeki birkaç eşya ile "Bunlar benimdir" diye tekkenin kapısından çıkarken aniden kafa üstü düşer ve kendiliğinden yanarak kül olur. Tekkedeki evliya insanların aralarındaki adaletsizliğe karşın da kendisiyle ilişkili olduğunda adaletini bizzat işletmiştir. Bu kerameti gören halk kaçır, Ezdin'den gelen Kadı'ya da; "İzdin'den geldiğine peşiman olup ol dahi el-azametullah deyüp atına süvar olup İzdin'e" gitmek düşer (Evliya Çelebi, 2003 b: 104).

SEYAHATNAME'DEKİ BİR ANLATIDA KADI

Seyahatname'de yer alan bir anlatıya göre öfkeli karaktere sahip olan Fatih Sultan Mehmet, bir mimarbaşının yaptığı camiye Ayasofya kadar yüksek yapmadığı için beğenmez ve onun "depreme karşı daha dayanıklı olsun ve dünyanın sonuna kadar baki kalsın diye bu şekilde yaptım," şeklindeki özrünü kabul etmeyerek iki elini bileklerinden kestirir. Ertesi gün mimarbaşı İstanbul mollasına şikâyete gider ve kanun önünde yüzleşme ister. Molla derhal kethüdayı Fatih'e göndererek mahkemeye davet

eder. Fatih'in çağrı karşısındaki tepkisi "Emir Resul-i mübinin şeriatının"dır." şeklindedir. Kaftanını giyer ama altına, kemerine bozdoğan bir topuz takıp mahkemeye gider. Mahkemede kendi makamına uygun yüksek bir yere oturmak istediğinde kadı hazretleri buna izin vermez ve hasmıyla aynı ayak hizasında durmasını ister. Taraflar dinlendikten sonra kadı hükmünü mimarbaşının lehine verir. Mimarbaşının çoluk çocuğunun geçimleri şer'an Fatih'e düşmektedir. Kadı, mimarbaşının ısrar etmesi halinde Fatih'in de elinin kesilebileceğini, zira Şer'i şeriften izinsiz kanunsuz iş edenin şeriatın izniyle hakkından gelineceğini söyler. Hatta Fatih'in devletin hazinesinden gerekli yardımı yapmasını bile kabul etmez. Çünkü kabahat kiminse, cezayı da bizzat onun kendi kesesinden ödemesi gerekir. Fatih günlük yirmi akçe ödemeyi kabul eder. Mimarbaşı da hakkını helal ettiğini söyler. Anlatıda nakledilen olay burada bitmez. Diyalog asıl burada önem kazanmaktadır. Duruşma bittiği için kadı hemen, "Padişahım mahkemeye hoş geldin, o mahalde davacın var idi, şeriatın gerektirdiği o idi ki şeriat önünde davacın ile beraber olaydın. Onun için sana tazim etmedik, şimdi sana tazim farz mesabesindedir." diyerek posta oturmasını teklif eder (Evliya Çelebi, 1969: 103-104).

Buradan sonra da şeriat normlarının önceliğine bağlılığı ortaya koymaya yönelik karşılıklı bir gösteri mücadelesi devam etmektedir. Güçlü olan padişah şeriat karşısında güçsüzü oynadığı oranda büyüyecek ve zafer kazanacaktır. Padişah karşısında gerçekte daha güçsüz olan kadı ise riskli olmasına rağmen yalnızca güç-

lüyü oynama cesaretini göstererek galip gelebilecektir. Ancak her iki taraf için de paradoks barındıran bir girişimdir bu. Çünkü padişah, gerekirse sahip olduğu gücü kullanarak şeriat karşısında güçsüzlüğünün ortaya konmasını isterken, kadı gücünü sadece karşındakinin rızası ile gösterebilecektir. Kızgın Padişah'ın şu sözleri bu paradoksla örülü mücadeleyi daha da ileriye taşır: "Efendi, eğer bu sultandır diye beni koruyup mimara gadredeysin şu topuz ile seni ezerdim." Artık maddi anlamda güç gösterisinin bittiği ana gelinmiştir. Kadı'nın padişah karşısında ortaya koyabileceği maddi bir gücü yoktur. Metafiziğin fizikle iç içe geçtiği bir dönemde adalet inancı, bu noktada ancak yeryüzü kuvvetini aşan bir güç ile izah edilerek tutarlı hale getirilebilirdi. Kadı'nın yanıtı bunun bir ifadesidir: "Eğer beyim sen dahi benim şer'ile hükmettiğime razı olmayıp zerre kadar şeriattan ayrılıydın şu post altındaki ejdere seni helak ettirirdim." Postu açtığı anda postun altından bir ejderha çıkar. Molla ejdere; "epsem (dilsiz) ol." der ve postu örter. Bunun üzerine Fatih kadı'nın elini öper, hayır duasıyla şereflenip saraya döner. Fatih adilse, bunun kendi arzusu ile olması, onu yücelten bir özellik olacaktır ama adaletin zuhuru yine de şahısların eline bırakılmaz. Halk arasında dolaşan bu hikâyedeki ejder, iktidara karşı bir güvence olarak ortaya konmaktadır. Bu hikâyenin, Osmanlı'da hukuki işleyişin normatif bir yapıya geçmeye başladığı bir dönem olan Fatih döneminde geçiyor olması, otoritenin kendisini de bağlayacak birtakım kuralları kabulünün anlatsal bir yanması gibi görünmektedir.

GÜLDÜRÜ UNSURU OLARAK KADI

Adaleti temsil eden kadılar görüldüğü kadarıyla mizahın da önemli bir konusunu oluşturmaktadır. Evliya Çelebi dönemin tanınmış mizahçılarıntanıtırken, onlara mal edilen ya da o mizahçılar tarafından güldürü malzemesi olarak kullanılan hikâyelere de yer verir. Bunların hepsinin başı olarak Kör Hasanoğlu Mehmet Çelebi'yi anmaktadır. O Sultan Ahmet'in meclisinde bulunur ve gölge oyuncularının başıdır. Onun dedesinin (Kör Hasan) padişah nezdindeki önemine vurgu yapmak için anlatılan bir hikâyeyi Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde zikretmektedir. Kör Hasan Yıldırım Bayezid döneminde yaşamıştır. Yıldırım Han İstanbul'daki tüm bilginleri Şeriata aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle hapseder ve hiçbir af ricasını kabul etmez ve onları yakmak için odun yığdırmaya başlar. Nihayet Kör Hasan bir papaz kıyafeti ile Yıldırım Han'ın huzuruna gelir. Gülmekten katılan padişah bu kıyafetin gerekçesini sorar. Kör Hasan: "Kâfir ülkesine gideceğim, neredeyse sekiz yüz müellif, musannif, şeyhülislam fakihleri, fetvacıları ateşe atacaktımsınız. Bizde bu işleri yapacak kimse kalmayacağına göre Hristiyan papazlarına muhtaç kalacağız, onlardan bir miktar papaz istemek gerekecek. Bunun için münasip kıyafeti giydim" der. Padişah Kör Hasan'ın güzel sözlerinden dolayı hepsini affeder. Kör Hasan ise padişahın huzurundan ayrılırken "Gidip kadıları da Müslüman edeyim bir daha zulümden vazgeçsinler. Yoksa kelleleri taş dibinde ezilir" der (Evliya Çelebi, 1994: 310).

Evliya Çelebi, mukallitlerden Çıkrıkçızade Süleyman Çelebi hak-

kinda bilgi verirken onun sahnede kadıyı mizah unsuru olarak kullandığı bir hikâyesini anlatmaktadır. Hikâye toplumda önemli bir mevkide bulunan hâkimin, bu konumunu alaşağı eden bir müstehcenlik içermektedir. Hikâyede yendiğinde yellenmeye neden olan bir efsun içeren balın kadıya intikal etmesi anlatılmaktadır (Evliya Çelebi, 1994: 314).

Evliya Çelebi yine halk arasında dolaşan ve kendisinin dinlediği Paçavra Kadı'nın hikâyesini ilgi çekici bulur ve Seyahatname'sinde yer verir. Paçavra kadı namıyla meşhur kişi Varna'nın şeriat hâkimidir ve kulaktan kulağa dolaşan maskaraca menkıbeleriyle meşhurdur. Bu menkıbelerde bazen Hacıoğlu pazarı kadısı olur, bazen de Varna'nın zalim kadısı olur. Evliya Çelebi'nin anlattığı hikâyelerden birisinde Paçavra Kadı arabozucu, kötuleyici, dedikoducu, dilinden kimsenin kurtulamadığı bir adam olarak resmedilir. Aynı zamanda olağanüstü büyük burunlu, çirkin çehreli, gulyabani gibi birisidir. Ayrıca dindardır ve beş vakit namazı terk etmez ama burnunun büyük olması nedeniyle secde ederken alını yere değmez. Şehir halkının alını secdeye değmediğinden ibadetinin kabul olmadığını yaydığını duyan bu dedikoducu kadı sağ kulağının tarafından ızdırap çekerek secde etmeye başlar, ama yine de halk her fırsatta kadıyı çekiştirmekten geri durmaz. Evliya Çelebi pek çok hikâyede olduğu gibi burada da kendisini hikâyenin içine katar. Paçavra Kadı'nın ibadetinin kabul olup olmadığını alaylı şekilde tartışıldığı mecliste bu sorunun ancak, yine kendisi de büyük burunlu olan üstad Rumeli Kazaskeri Minkaari-zade Efendi tarafından cevaplanabilece-

ğini söyler. Bir ulak gönderilir ve Minkaari-zade fetvası gelir. Bu fetvada bu büyük burnun Allah tarafından verildiği, kadının gururundan burnunun büyük olmadığını söyler ve bu burnu ile secde edemiyorsa kulağı üzerinden edebilir, biz de böyle ediyoruz der. Paçavra Kadı bu fetva ile teselli bulur ve bundan sonra insanlar hakkında zanda bulunup, dedikodu yapmaktan vazgeçer, ama "alüfte, aşüfte, şakacı vefalı" bir kimse haline gelir. Hatta bu büyük burun ve çirkin haliyle dördüncü Murat'ın huzuruna çıkıp maskaralık bile eder (Evliya Çelebi, 2001: 52).

Fiziksel çirkinlik ile karakter yapısı arasında halk tarafından anlatılan bu söylence ile bir bağ kurulmuştur. İnsan ilişkilerinde fiziki yapının kaçınılmaz ve tartışılmaz bir etkisi söz konusudur. Paçavra Kadı aslında Tanrı'ya bağlıdır. Bu iyi bir insanın vasfıdır. Ama ibadetleri kabul olmadığından iyi olma şansı yoktur. İyi bir insan olamaması bir kadı olarak doğru kararlar verememesi tamamen fiziki nedenlerle özdeşleştirilir. Ancak güvenilir bir otorite tarafından ibadetlerinin makbul olduğu tescil edilince iş değişir. Artık kötü bir insan olamaz. Aslında sorun kadının gerçekte iyi ya da kötü olduğu değildir. Halk tarafından nasıl görüldüğüdür. Kadı ben kötüyüm ya da kötü dedikoducu birisi idim şimdi vaz geçtim dememektedir. Kadı hep aynı kadıdır. Ancak yer etmiş kolektif bir anlayış vardır ve buna göre suratına bakılamayacak ucube bir kimse iyi olamaz, eğer bu tez bir otorite tarafından kırılırsa yerine hemen başka bir algı yetişir. Eğer kötü değilse o zaman maskara olmalıdır. İşte ondan sonra kadının halk tarafından algılanışı bu yöne kayar. İyi ya

da kötülüğü artık tartışılmaz, maskara birisi olur çıkar, lakabı da Paçavra Kadı olur. Maskaralık kötülüğe göre bir derece daha katlanılırdır. Görevini nasıl yerine getirdiğine dair anlatıda bir bilgi yok; ancak ne denli başarılı olursa olsun kadının fiziği onun değerlendirilmesinde önemli bir unsurdur.

Evliya Çelebi'nin kadınların mahkemeye ilişkisine yönelik anlattığı müstehcen hikâye de, özel hayatın kamusal dile latifeler yoluyla aktarıldığının göstergesi olarak değerlendirilebilecek bir örnektir (Dönmez, 2009: 97). Mısır seyahati sırasında hoşuna giden ve "Hoş Bir Latife" başlığı ile anlattığı hikâye, cinsel sorun nedeniyle kocasını kadıya şikâyet eden bir kadının sorununun yine tamamen kadının aleyhine olarak sonuçlandırılmasını anlatmaktadır (Evliya Çelebi: 1971: 216). Bu mizahi öyküde mağdur olduğu için mahkemeye başvuran kadının mağduriyeti iki katına çıkarılarak olay çözümlenmiştir. Aslında Evliya Çelebi'nin Seyehatname'de anlattıkları her ne kadar ciddi olsa da genel yaklaşımında ince ve zekice bir mizahın hâkim olduğu görülmektedir. Bu alaycılık aslında onun sabit fikirli bir karaktere sahip olmadığının da göstergesidir.

SONUÇ

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 17. yüzyıl Osmanlı toplumundaki adalet sisteminin bir unsuru olan kadınlara yönelik bakışa ilişkin pek çok bilgiyi barındırmaktadır. Evliya Çelebi'nin tanık olduğu olaylar ve aktardığı halk arasında dolaşan anlatılar, Osmanlı toplumunun kadınlara bakışını anlamamıza katkı sağlamaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin analizinden çıkan sonuca göre Müslüman tebaa

açık bir eleştiride bulunmasa da, mizah ve dedikodu yoluyla dine dayalı yargı sistemini değil, ama onun uygulayıcısı konumunda olan kadınları zaman zaman dolaylı olarak eleştirmiştir. Halkın kadıya ilişkin algısında kadının ilmi, konuşması, yardımseverliği ve fiziği etkin unsurlar olarak zikredilmektedir. Müslüman olmayan reaya ise vergiler konusunda daima gönülsüzlük içindedir. Kadı devletin taşrada görünen yüzü, ete kemiğe bürünmüş bedeni olarak algılandığı için, Osmanlı Devleti'nin bu duraklama döneminde ortaya çıkan başkaldırıların, "kadı zulmü" olarak ortaya çıkan gerekçesi, aslında devlete karşı olmanın dolaylı ifadesinden başka bir şey değildir. Sonuç olarak; mahkeme sırasında hâkim karşısında bulunmanın, aslında iktidar karşısında bulunmakla doğrudan ya da dolaylı şekilde ilişkilendirilmiş olduğunu görmekteyiz. Cumhuriyet öncesi kültürel birikim bize yargının, iktidarın iradesinden hiçbir zaman bağımsız olarak görülmediği gerçeğini sunmaktadır. Zaten hukuk sisteminin de bir parçası olan kadı, Osmanlı yönetiminde iktidarın cisimleşmiş biçimidir. Son dönem Osmanlı elitinin devleti kurtarma düşüncesi ile sarf ettiği çabaların, hukuki sistem üzerinde yoğunlaşmış olması da bu gerçeğin altını çizmemize olanak sunmaktadır.

Son olarak 17. yüzyılda geniş bir coğrafyada yaşayan ve Avrupa devletlerine oranla çok daha fazla kültürel çeşitlilik arz eden Osmanlı İmparatorluğu'nda (Imber, 2004: 7, Faroqhi, 1997: 9), tüm toplulukları kapsayan ortak bir yön olduğu söylenebilir. Bu ortak yön dünyaya bakışla ilgilidir. Dinsel ve geleneksel mitlerin

oluşturduğu dağarcıkları, hem adaleti algılayışlarını, hem gündelik yaşamlarını, hem de öteki topluluklara karşı bakışları belirleyen en önemli unsurlardır. Yönetim gücünü elinde bulunduranların kendi yönetimi altındaki topluluklara bakışı da aynı paraleldir. Evliya Çelebi gezip gördüğü yerleri ve toplulukları değerlendirirken yaşanan dönemin doğasına uygun olarak çoğu zaman din ve geleneği referans almış; rüyalara, anlatılan efsanelere, evliya menkıbelerine itibar ederek Seyahatname'de yer vermiştir.

KAYNAKÇA

Balta, Fider. “*Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Siyasal Kültür Unsurları*”, Sivas (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2006.

Danışman, Zuhuri. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Hakkında Birkaç Söz*, Evliya Çelebi Seyahatnamesi içinde, Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman, İstanbul: Kardeş Matbaası, Cilt: 10, Sayfa: 5-7, 1970.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, Cilt: 1, İstanbul: Kardeş Matbaası, 1969.

-----*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, Cilt: 9, İstanbul: Kardeş Matbaası, 1970.

-----*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Türkçeleştiren Zuhuri Danışman, Cilt: 14, İstanbul: Kardeş Matbaası, 1971.

-----*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 1. Yayına hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.

-----*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 5 Yayına hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun, S. Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

-----*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 6. Yayına hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun, S. Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

-----*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 7. Yayına hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003 a.

-----*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt: 8. Yayına hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003 b.

Dankoff, Robert. *An Ottoman Mentality (The World of Evliya Çelebi)*, Boston: Brill-Leiden, 2004.

Dönmez, İ. Hakan. “*Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Bir İletişim Ortamı Olarak Mahkemeler*”, Ankara: (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı), 2009.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Tanzimat Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2004.

Emecen, Feridun, M. “Osmanlı'da Devlet, Toplum Ve Mahkeme”, 18. *Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Editör: Tülay Artan, Sayfa: 73-81, İstanbul: Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

Faruhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam (Ortaçağdan 20. Yüzyıla)*, Çeviren: Elif Kılıç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

----- *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çevirenler: Gül Çağlalı Güven Ve Özgür TÜresay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

----- *Osmanlı Şehirleri Ve Kırsal Hayatı*, Çeviren: Emine Sonnur Özcan, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2006.

Imber, Colin. *Şeriatın Kanuna (Ebussuud Ve Osmanlı'da İslami Hukuk)*, Çeviren: Murteza Bedir, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

İnalçık, Halil *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çeviren: Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Singer, Amy. *Kadılar Kullar Ve Kudüslü Köylüler*, Çeviren: Sema Bulutsuz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Şafak, Ali. “Osmanlı Devletinde Dinin Yargı Üzerindeki Etkisi”, *Osmanlı (Teşkilat)* Editör: Güler Eren, 6.Cilt. Sayfa: 418-425, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Tanpınar, Ahmet Hamdi *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Hazırlayan: Zeynep Karman, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995.